

DUURZAME ONTWIKKELING

Over contradicties en alternatieven

Jef Peeters

1. Inleiding

"*Ontwikkeling* is als manier van denken op de terugweg. Stilaan groeit het inzicht dat de basisvooronderstellingen van ontwikkeling hun geldigheid verliezen: ten eerste dat ontwikkeling veralgemeend kan worden in de ruimte, en ten tweede dat ze kan blijven duren in de tijd. In beide betekenissen heeft ontwikkeling laten zien eindig te zijn. En precies dat inzicht maakt het dilemma uit dat menig internationaal debat doordringt sedert de VN-conferentie over het milieu in Stockholm in 1972. Met de algemeen aanvaarde notie van ontwikkeling, staan de rechtvaardigheids crisis en de crisis van de natuur in een omgekeerde verhouding ten opzichte van elkaar. Anders gezegd, elke poging de rechtvaardigheids crisis te verlichten dreigt de crisis van de natuur te verscherpen; elke poging de crisis van de natuur te verlichten dreigt de rechtvaardigheids crisis te verzwaren." (Sachs 1996:24)

Wanneer *duurzame ontwikkeling* (sustainable development, letterlijk: een ontwikkeling die aangehouden kan worden) dan op de conferentie van Rio in 1992 tot het centrale objectief op de wereldagenda wordt gepromoveerd, dan lijkt dat wel op een belofte van "niets minder dan het kwadraat van de cirkel". (ibid.) Of is het toch een uitweg uit het dilemma van de huidige mondiale crisis? Gaat het om een opening naar een reëel alternatief?

2. Een dubbelzinnig begrip

Sedert het concept 'duurzame ontwikkeling' (D.O.) vooral door het rapport van de Brundtland-Commissie (WCED 1987) algemeen ingang heeft gevonden, is er al heel wat inkt gevloeid over inhoud en interpretatie ervan.¹ Zowat elk rapport of internationale organisatie hanteert een eigen omschrijving. Zo geeft een studie voor de Wereldbank (Pezzey 1989) niet minder dan 190 mogelijke definities van duurzaamheid. Het is dus onmogelijk om in het bestek van dit artikel alle aspecten van de discussie te belichten. Toch probeer ik enkele problemen rondom de invulling van het begrip duurzame ontwikkeling te schetsen, vooral om duidelijk te maken hoe de strijd om de inhoud van het begrip verbonden is met reële maatschappelijke posities.

De vele definities van D.O. maken duidelijk dat het concept geen analytische strengheid heeft in zichzelf. Elke definitie hangt immers af van wat onder ontwikkeling verstaan wordt, en wat er dus 'aangehouden' moet kunnen worden. Gaat het om een hoog consumptieniveau, of om het vervullen van basisbehoeften? En wat dan onder basisbehoeften moet verstaan worden is

---

¹Voor een discussie en een overzicht zie bijv. Redclift 1987 en Mitlin 1992. Een samenvatting geven Braidotti e.a. 1994:131v.

zelf in hoge mate cultureel bepaald. In dat kader wijst Vandana Shiva bijvoorbeeld op een onderscheid dat gemaakt kan worden tussen 'armoede als subsistentie'², en 'armoede als beroving (deprivation)'. "Het is nuttig om een culturele opvatting over de armoedigheid van een leven in subsistentie te onderscheiden van de materiële ervaring van armoede tengevolge van onteigening en beroving. Cultureel waargenomen armoede is niet noodzakelijk echt materiële armoede: subsistentie-economieën die basisbehoeften bevredigen via zelfvoorziening zijn niet arm in de betekenis van beroving. De ontwikkelingsideologie beschrijft dat zo omdat zij niet overdadig participeren aan de markteconomie, noch waren consumenten die geproduceerd worden voor, en gedistribueerd worden door de markt, ook al kunnen zij hun basisbehoeften bevredigen via mechanismen van zelfvoorziening. (...) De culturele perceptie van een omzichtige subsistentie-levenswijze als 'armoede' legitimeert het ontwikkelingsproces als een 'armoede-opheffend' project." (Mies en Shiva 1993:72)

Westerse afkomst

Meer algemeen kunnen we het volgende stellen: alle begrippen die op één of andere manier verband houden met 'welzijn' of met de invulling van een 'goed leven', zijn op elkaar betrokken en worden ingevuld vanuit sociale en culturele verbanden. Ook de relatie tot de natuur krijgt daarbinnen zijn betekenis. Wat 'milieu' betekent zal dan ook mee afhangen van sociale posities, vandaag o.a. de plaats die men inneemt ten opzichte van de wereldmarkt.

Wanneer dan D.O. in een onderhandelingsproces op wereldniveau algemeen aanvaard wordt als beleidsconcept, moet het duidelijk zijn dat politiek compromis en vaagheid van begrip daarin ten nauwste samenhangen. Het dilemma waarvan boven sprake wordt verborgen in een uitermate synthetisch begrip dat gemakkelijk toelaat om er verschillende, eventueel zelfs tegengestelde opvattingen over ontwikkeling op te enten. Daarbij moet dan toch in de eerste plaats gewezen worden op de Westerse afkomst van het ontwikkelingsbegrip. Het draagt in zich de idee van de mogelijkheid van een lineair vooruitgangsproces, en is daarin een uiting van het economische groeimodel. Het officiële discours volgt overigens het Brundtland-rapport dat economische groei als voorwaarde voor het realiseren van D.O. vooropstelt. De wereld-economie zou daartoe een factor vijf tot tien moeten expanderen. Het is critici dan ook niet ontgaan dat het Westen er opnieuw in geslaagd is om zijn cultureel paradigma als model aan de hele wereld voor te houden. Dat het ecologisch vraagstuk een probleem is voor de aard van de na te streven ontwikkeling wordt echter niet beschouwd als een probleem voor de productie- en levenswijze van het Westen. Bij de bedreiging van het leven op onze planeet gaat het om een gemeenschappelijk belang, en dus om een uitdaging voor de mensheid. Dergelijke voorstelling van zaken verdoezelt echter de feitelijke machtsverhoudingen en ongelijkheden op wereldvlak.

Illustratief is hier de vaststelling van Diana Mitlin (1992) dat reeds van vóór Rio het begrip D.O. gedomineerd wordt door de internationale ontwikkelingsbanken. Daarbij worden de verantwoordelijkheden zelfs omgedraaid! "De basisfilosofie is dat de endemische armoede van hele volkeren de bron is van de milieudegradatie. Zij putten hun natuurlijke bronnen uit om te

---

²Subsistentie betekent 'levensonderhoud'. In het ontwikkelingsdebat betekent het een levenswijze waarbij niet meer geproduceerd wordt dan het levensonderhoud. In die zin staat het in oppositie met een uitgebreide warenproductie.

vermijden dat zij sterven van de honger." (Barrameda 1995:36)³ Het Malthusianisme is nog lang niet begraven! Als oversimplificatie van een complex probleem legitimeert het echter wel een simplistische oplossing, nl. bevolkingscontrole.⁴

Het is dan ook begrijpelijk dat het begrip D.O. binnen NGO's en sociale bewegingen sterk onder kritiek staat, en dat velen het niet wensen te hanteren. Daartegenover probeert men alternatieve concepten naar voren te schuiven die open staan voor een bottom-up benadering. Via begrippen als 'duurzaam levensonderhoud' (sustainable livelihood: Chambers 1987, 1992)⁵, 'subsistentie' (bijv. Mies en Shiva 1993), of 'bioregionalisme' (Sale 1985,1996) wil men de verbanden benadrukken die er zijn tussen het leefmilieu en vervulling van basisbehoeften op lokaal vlak, risicobeperking, zelfbeheer en veiligheid.

Drie perspectieven

Welke invulling men ook aan het begrip wenst te geven, het komt er niet alleen op aan te kijken welke sociale en economische belangen er al dan niet mee gediend worden. Het lijkt ons eveneens belangrijk om de argumenten te onderzoeken die in de interpretatiestrijd worden aangedragen. Het gaat immers om argumenten die een bepaalde politiek die onder de vlag van D.O. gevoerd wordt, trachten te staven. Zij steunen op dieperliggende, veelal impliciete basisvooronderstellingen. Het gaat daarbij telkens om een geheel van opvattingen die een bepaalde levenswijze impliceren, met de daarbijhorende economische en sociale verbanden. Het vanzelfsprekende en impliciete karakter van dergelijke vooronderstellingen brengt mee dat men dikwijls onbewust een cultureel-maatschappelijk programma ondersteunt waarvan de implicaties ongewenst zijn. Met het oog op alternatieven is het belangrijk de discussie ook op dat niveau te voeren.

Dergelijke maatschappelijke programma's kunnen herkend worden in bepaalde culturele leidmotieven. Op die manier onderscheidt Wolfgang Sachs drie grote invalshoeken op D.O.: "Het *strijdperspectief* concentreert zich op het duurzaam maken van groei. Het impliceert dat groei oneindig mogelijk blijft in de tijd, maar het aanvaardt schouderophalend dat die ruimtelijk beperkt blijft tot de rijkere delen van de wereld. Het *astronautenperspectief* erkent dat ontwikkeling onzeker is in de tijd, en tracht een globaal kader tot stand te brengen om af te rekenen met de natuur- en de rechtvaardigheids crisis. Het *thuisperspectief* aanvaardt de eindigheid van ontwikkeling in de tijd, en pleit voor structurele aanpassing in het Noorden om meer ruimte te maken voor rechtvaardigheid wereldwijd." (1997:20)

Waar het derde perspectief het radicale alternatief voor het huidige wereldproces omvat, daar laveert het officiële discours tussen de twee eerste, wat o.a. tot uiting komt in Agenda 21,

---

³Voor een illustratie hoe de vork werkelijk aan de steel zit, zie bijv. het artikel over Chili van Vanhauwermeiren en De Wel in dit nummer. Een overzicht geeft Kohr 1995 en 1996.

⁴Cf. Braidotti e.a. 1994:142v.

⁵Dit concept werd tijdens het UNCED-proces opgenomen in de Women's Action Agenda 21. Cf. Braidotti e.a. 1994: 134.

het 700 pagina's dikke actieprogramma dat in Rio werd goedgekeurd. De kritiek op het denkkader van Rio concentreert zich daarom fundamenteel op het vrijemarktdenken en op de idee van een mondiaal management. Sachs' beschrijving van de drie perspectieven laat ons toe om een aantal kritieken op het feitelijke D.O.-proces te duiden, de politiek van een aantal belangrijke actoren te situeren⁶, en zicht te krijgen op de basisvooronderstellingen van een alternatief denkkader.

3. Het strijdperspectief

Dit perspectief kan begrepen worden als het omslaan van het ontwikkelingsdenken.⁷ Gelanceerd door de Amerikaanse president Truman in 1949, legitimeerde het de interventie van de Westerse landen in de landen van het Zuiden. Het overplanten van het Westers economisch model zou hen uit de 'onderontwikkeling' halen en laten delen in vrede en welvaart. In plaats van dat waar te maken heeft het ontwikkelingstijdperk de twee grote conflicten voortgebracht waarmee dit artikel geopend is. De kloof tussen rijke en arme landen is groter dan ooit. Daarbij herhaalt de polarisatie tussen de landen zich binnen elk land. Ontwikkeling heeft een mondiale middenklasse doen ontstaan die naast de meerderheid in het Noorden kleine elites in het Zuiden omvat, samen ongeveer 8% van de wereldbevolking. Over de grenzen heen is deze steeds meer geïntegreerd in een wereldwijd circuit van goederen, communicatie en reizen. De rest is uitgesloten van deze circuits van de wereldeconomie. 'Noord' en 'Zuid' zijn dan ook eerder socio-economische dan geografische begrippen. Daar bovenop komt de ecologische crisis als tweede conflictterrein.

Vandaag slaat ontwikkeling als een boomerang terug op de Noord-Zuidrelatie. Het bewustzijn groeit namelijk dat ontwikkeling ruimtelijke grenzen heeft, waardoor de perceptie van het Zuiden verandert. Van een plaats van hoop wordt het een plaats van bedreiging. Opflakkerend geweld en oorlog, migratie, overbevolking, concurrentie met lage lonen, bedreigde toegang tot hulpbronnen (denk bijv. aan de Golfoorlog)... al dat soort factoren leiden tot het ontstaan van een visie waarin het probleem van economische groei gezien wordt als een strijd tussen het Zuiden en het Noorden. Dat ook een aantal nieuw-geïndustrialiseerde landen, voornamelijk in Oost-Azië, spelers op de wereldmarkt zijn geworden, heeft de aandacht van de elites uit het Noorden verder gefocust op de internationale competitiviteit.

Binnen dat strijdperspectief lijkt slechts een of andere vorm van 'ecologische modernisering' mogelijk. Milieubekommernis verschijnt daarin als een drijvende kracht voor economische groei: aansporing van innovatie door een verschuivende consumentenvraag, verlaagde productiekosten omwille van besnoeiing in het grondstoffenverbruik, de nieuwe markt van de

---

⁶Voor een analyse van het onderhandelingsproces in Rio, en de posities die daar werden ingenomen, zie: Lipietz 1996. Aan de rol van belangrijke internationale instellingen als IMF, Wereldbank, WTO en FAO wordt een apart artikel gewijd in volgend nummer van *Oikos*.

⁷Voor een kritiek van dit ontwikkelingsdenken en van de verschillende begrippen die ermee samenhangen, zie: Sachs (ed.) 1992.

milieutechnologie. Ecologie en economie lijken compatibel, en er wordt een taal ontwikkeld die beiden aan elkaar koppelt, tot en met het verstaan van D.O. als 'aangehouden groei'. In de eerste plaats wordt het ecologisch probleem gedefinieerd als een probleem van efficiënte allocatie van hulpbronnen. Natuurlijke hulpbronnen worden verspild omdat ze ondergewaardeerd worden, terwijl anderzijds 'human resources' en technologische mogelijkheden onderbenut blijven. 'Eco-efficiëntie' wordt daarom gepropageerd als sleutelstrategie voor het economisch bedrijf.

In dergelijk kader duiken dan begrippen op als 'marktecologie' (Hawken 1993). Het basisidee is dat de uitputting van natuurlijke hulpbronnen gecompenseerd kan worden via het verhogen van de grondstoffenprijzen door het instellen van een stijgende 'schaarsterente'. Die moet dan geïnvesteerd worden in 'hernieuwbaar kapitaal'. Men kan daarbij o.a. denken aan een recyclage-industrie. Uitputting van 'natuurlijk kapitaal' wordt gecompenseerd door de creatie van technisch kapitaal. Door in deze redenering natuur te beschrijven als kapitaal, wordt zij beschouwd als een subsysteem van de economie. Dat heeft voor economen het voordeel dat zij het ecologisch probleem kunnen formuleren in een gekende mathematische vorm. Dat gaat echter gepaard met een enorm gebrek aan realiteitsbesef, want het zet de zaken op zijn kop. De economie is immers feitelijk ingebed in het ecosysteem.⁸ Gaat het om zelfbedrog? "Zoveel is minstens zeker: economen hebben de perfecte meetinstrumenten ontworpen om hun eigen succes te peilen en hun zelfbegoochelingen te bevestigen." (Mander 1996:14)⁹

De fraseologie van de vrije handel

Ook 'vrije handel' als manier om de economie te laten groeien blijft een niet in vraag te stellen principe. Daarvoor wordt een beroep gedaan op de logica van de 'comparatieve voordelen', die in de negentiende eeuw expliciet geformuleerd werd door de Britse econoom David Ricardo. Hij zag dat landen voor het maken van dezelfde producten een verschillende kostenstructuur konden hebben afhankelijk van verschil in technieken, gewoonten en hulpbronnen. Wanneer landen zich dan specialiseren in de producten waarvoor zij een comparatief voordeel hebben en vrij kunnen handelen om andere producten te verkrijgen, dan profiteert iedereen daarvan. Ricardo's aanname daarbij was echter dat productiefactoren, en in het bijzonder kapitaal, internationaal immobiel zijn. En ook John Maynard Keynes - hoewel hij de economische verstrengeling van landen genegen was - waarschuwde: "Ideeën, kennis, kunst, gastvrijheid, reizen - dat zijn dingen die vanuit hun aard internationaal zouden moeten zijn. Maar laat goederen steeds thuisgemaakt (homespun) zijn wanneer dat redelijk en gemakkelijk mogelijk is; en vooral, laat het financieewezen in eerste instantie nationaal zijn." (cit.: Daly 1996:230) Kan er iets meer tegengesteld zijn aan de huidige realiteit en politiek?

In het strijdperspectief wordt de samenleving gezien als één grote mondiale onderneming, een 'globale economie'.¹⁰ Alle mechanismen die de vrije handel kunnen hinderen

---

⁸Voor deze kritiek, zie: Sachs 1993, Daly 1996, Maréchal 1996.

⁹Hier kan ook gewezen worden op de problematiek van gangbare economische indicatoren als het BNP. Zie daarvoor het artikel van Erik Paredis.

¹⁰De term 'globaal' vindt in de betekenis van 'mondiaal' hoe

moeten zo snel mogelijk opgeruimd worden, want de groei van die mondiale economie wordt als een vanzelfsprekende weldaad voor iedereen beschouwd. De verhoogde concurrentie zou immers tot een verlaging van de productiekosten leiden. Er zijn echter twee manieren waarop zoiets mogelijk is: verhoging van de efficiëntie - bijvoorbeeld in grondstoffen- en energiegebruik - of verlaging van de normen waaronder geproduceerd moet worden. Ondanks alle schone economische theorie zien we dat feitelijk het tweede mechanisme dominant is. Niet alleen taksen, heffingen, subsidies e.d. - waarmee landen hun nationale economieën trachten te beschermen - staan onder druk. Ook sociale wetgeving, o.a. arbeidsbescherming, en milieureglementering worden hinderpalen voor de internationale concurrentiestrijd. Daarbij is de ideologie van de vrije markt er inderdaad in geslaagd om bij vele beleidsverantwoordelijken 'protectionisme' tot een vies begrip te maken. Deze visie van de economische elites van het Noorden domineert vandaag de politiek van de belangrijkste economische organisaties op wereldvlak zoals Wereldbank, IMF, GATT en WTO. Herman Daly drukt het kleurrijk uit: "De binnenlandse economie zou de hond moeten zijn, en de internationale handel zijn staart. GATT probeert de staarten van alle honden zo vast aan elkaar te binden dat de internationale knoop zou kunnen kwispelen met de afzonderlijke nationale honden." (ibid.:229)

Wie weinig middelen en macht heeft weet allang dat die geprezen 'vrijheid' van de markt neerkomt op het 'recht van de sterkste'.¹¹ "Een meer accurate benaming dan het overredende label 'vrije handel' - want wie kan er nu tegen vrijheid zijn? - is 'gedereguleerde internationale commerce'." (ibid.:230) In de feiten betekent dat dat de multinationale ondernemingen (MNO) vrije baan krijgen. Het gaat daarbij om kapitaalbelangen die hoe langer hoe minder nationaal gebonden zijn, en hun profijt internationaal trachten te realiseren waar dat het gemakkelijkste kan. Dat is 'mondiale economie'.¹²

Een enorme economische macht wordt vandaag geconcentreerd bij een zeer klein aantal

---

langer hoe meer ingang. Als afgeleid van 'globe' (aardbol) krijgt hij een extra dimensie krijgen binnen het verderop besproken astronautenperspectief.

¹¹De geschiedenis van West-Europa van na WO II heeft duidelijk laten zien hoe pas in de context van een gereguleerde markt, met arbeidsbescherming, sociale zekerheid e.d., de economie enigszins iedereen ten goede kan komen. Daarbij mag echter niet uit het oog verloren worden dat het om een 'kapitalistische' markt gaat, en om een historisch compromis tussen kapitaal en arbeid. In een fase van economische expansie werd de sociale vrede - wat betekent dat de sociale verhoudingen niet fundamenteel in vraag mogen gesteld worden - afgekocht via een inkomenspolitiek die de werkende klasse toeliet deel te nemen aan de massaconsumptie. Deze 'fordistische' vorm van regulering gold overigens alleen binnen de geïndustrialiserde wereld. Binnen het mondialiseringsproces is dat compromis, met bijhorende regulering, aan erosie onderhevig. (Cf. Lipietz 1997)

¹²Een goed gedocumenteerd dossier biedt Toussaint 1995. Mander en Goldsmith (eds.) 1996, is een boek dat de globale economie vanuit zeer onderscheiden invalshoeken belicht. Verder: Houtart 1994, Goldsmith 1996a,b.

MNO's, omdat ze bevrijd werden van de beperkingen op hun eigen groei. De anti-trustpolitiek, het openbreken van te grote concentraties, essentieel voor het herstel van marktcompetitie, is immers één van de slachtoffers van de globalisering. Ondernemingen kunnen fusioneren tot steeds machtiger concerns om hun positie te versterken op de mondiale markt. Dat grote ondernemingen met een grote snelheid personeel laten afvloeien mag niet de indruk wekken dat zij daarom ook hun economische macht zouden verliezen. De 500 grootste ondernemingen (Fortune) lieten 4,4 miljoen jobs vallen tussen 1980 en 1993. Tijdens dezelfde periode groeiden hun verkoop 1,4 maal, hun activa 2,3 maal, en hun managersvergoedingen 6,1 maal. Wanneer de omvang van de nationale economieën vergeleken wordt met die van ondernemingen - banken en andere financiële instellingen buiten beschouwing gelaten -, dan bestaat de helft van de honderd grootste economieën uit ondernemingen. In de volgende industrietakken controleren vandaag vijf ondernemingen meer dan 50 procent van de totale markt: duurzame consumptiegoederen, auto's, luchtvaartlijnen, ruimtevaart, elektronische onderdelen, elektriciteit en elektronica, staal. Vijf ondernemingen controleren meer dan 40 procent van de olie-, de persoonlijke computer- en de mediamarkt. (Korten 1996:26) Is die laatste machtsconcentratie enorm bedreigend voor het publieke debat over cruciale problemen, niet minder bedreigend voor de problematiek van de voedselveiligheid is de toenemende concentratie in de agrobusiness. Zo wordt 50 procent van de graanexport van de VS gedeeld door twee firma's, Cargill en Continental. (Lehman en Krebs 1996:125)

Het moet duidelijk zijn dat het beleden geloof in de 'vrije markt' slechts lippen dienst is om de eigen machtspositie te rechtvaardigen. De MNO's doen alles om het marktmechanisme te kunnen omzeilen. Concurrentie verlaagt immers de winstmarges. Het komt er dus op aan de prijzen van de producten die ze zelf moeten inkopen niet door de vrije markt te laten bepalen. De praktijk van de verticale integratie wordt daarom meer en meer toegepast. Dat laat toe om het functioneren van een economische sector te controleren op elk niveau, bijvoorbeeld vanaf de mijnontginning, tot de constructie van fabrieken, de productie van goederen, de stockage, het transport naar vreemde filialen, de groot- en eventueel de detailhandel. De MNO's kunnen zo zelf de prijzen vastleggen bij elke etappe. Minstens één derde van alle handelsverrichtingen blijft binnen het kader van dezelfde MNO en zijn filialen. Het gaat hier om privé-economische planning op wereldschaal, onder strikte controle van de bedrijfshiërarchie, slechts met het oog op het eigen voordeel. MNO's zijn volgens de Britse econoom en ecologist Paul Ekins "reusachtige zones van bureaucratische planning, in het hart van wat anderzijds een markteconomie is". Zij "maken gebruik van gehiërarchiseerde commandostructuren om hulpbronnen binnen de grenzen van hun organisatie te krijgen, in plaats van zich tot de markt te wenden". (cit.: in Goldsmith 1996a) Vormen van democratisch gecontroleerde planning of regulering, met het oog op de werkelijke vervulling van menselijke behoeften, worden echter verworpen. Hun groeiende macht en samenwerking vergroot integendeel hun greep op regeringen en internationale organisaties. Goldsmith spreekt terecht van het "nieuwe kolonialisme van de MNO's", dat "sterk riskeert het meest onbeschaamde en brutale te worden dat men ooit gezien heeft". (ibid.) Het schoolvoorbeeld hier zijn de praktijken van de MNO's in de zogenaamde 'vrij-handelszones', waar arbeidskracht en hulpbronnen probleemloos kunnen verbruikt worden zonder hinder van sociale wetgeving en milieureglementering, en waarbij de elites van de betrokken landen de levensmogelijkheden van de eigen bevolking op het spel zetten voor enig gewin op korte termijn.¹³

---

¹³. Sintubin 1996 bespreekt het voorbeeld van Sri Lanka.

De casino-economie

Het is gemeengoed geworden om sedert de jaren zeventig te spreken over 'economische crisis'. Toenemende werkloosheid en afbraak van sociale voorzieningen in het Noorden, en vergroting van de kloof tussen Noord en Zuid zijn daarvan de duidelijke tekens. De eisen die de ecologische crisis stelt heeft deze structurele crisis nog verscherpt. Een blik op de positie van het kapitaal in deze crisis geeft ons een verdergaande verklaring voor de situatie waar we in verzeild zijn.¹⁴ De naoorlogse expansie heeft een enorme toename van de kapitaalmassa voor gevolg gehad, wat mee geleid heeft tot de mondialisering van de economie en de daarmee gepaard gaande erosie van de nationale economieën. De economische crisis bestaat erin dat de geaccumuleerde winsten niet genoeg uitwegen meer vinden naar investeringen in rendabele producties. De poging om de derde wereld te betrekken in de expansie via grote leningen is uitgelopen op de schulden crisis. Dat alles heeft een situatie doen ontstaan waarin het kapitaal in een gunstiger positie zit om zijn eigen éézijdige logica door te kunnen zetten. Economische groei - zowel met het oog op tewerkstelling als op ontwikkeling - blijft afhankelijk van het kapitaal, maar dat wil zich daar wel voor laten betalen. Om vooralsnog tot investeringen over te gaan zal het kapitaal daarom zijn voorwaarden trachten te dicteren. Dat is de achtergrond van het hierboven beschreven proces van deregulering.

Een tweede gevolg is de expansie van de financiële markten. Het grote overschot aan vlottend kapitaal gaat op zoek naar andere uitwegen om te vermijden dat het op een drastische manier zijn waarde verliest zoals bij de crisis van de jaren dertig. "De liberalisatie van de internationale kapitaalbewegingen, de aanvaarding van zwevende wisselkoersen, de hoge rentevoeten, een politiek die stelselmatig een deficit toelaat op de Amerikaanse betalingsbalans, de buitenlandse schuld van de derde wereld en de privatiseringen vormen samen een volkomen rationele politiek die aan die vlottende kapitalen de uitweg biedt van een vlucht naar voren in speculatieve beleggingen, waardoor het grootste gevaar wordt afgewend, nl. de massale ontwaarding van het overschot aan kapitaal." (Amin 1996:106)

De grootste activiteit op de financiële markten wordt ontwikkeld door wat men de 'institutionele beleggers' noemt: een paar tientallen mega-banken, privé-pensioenfondsen, grote verzekeringsmaatschappijen en beleggingsfondsen. Daar komen dan nog enkele tientallen grote industriële MNO's bij. Een recent fenomeen is namelijk dat de MNO's zich in toenemende mate gaan bezig houden met zuiver financiële activiteiten. Hoewel zij voornamelijk gericht blijven op industriële activiteiten, diversifiëren zij ook naar financiële diensten. Hieruit blijkt een vorm van globale strategie die erin bestaat de systematische valorisatie van hun activa als doel op zich na te streven, ongeacht of dat via productieve of financiële activiteiten gebeurt.

Gedurende de jaren tachtig is het volume van de transacties op de wisselmarkten vertienvoudigd. Deze transacties staan lang niet meer in functie van het vergemakkelijken van het handelsverkeer. Naar schatting bedraagt het aantal handelstransacties slechts 3 procent van de totale wisselmarkt, wat een idee geeft van het reusachtige overschot aan vlottend kapitaal. Het dagelijks verhandelde volume aan speculatief kapitaal werd in 1994 op 1200 à 1300 miljard

---

¹⁴Zie daarvoor o.a. Amin 1995 en 1996, en Toussaint 1995.

dollar geschat. Dat maakt dat de financiële markten zowat "politieman én rechter van de wereldeconomie" (Toussaint 1995:23) geworden zijn. Via een mechanisme dat gericht is op puur geldgewin kan elke serieuze politiek op economisch of ecologisch vlak potentieel gedestabiliseerd worden.

Naast de totale deregulering van het globale financiële systeem, is de revolutionaire ontwikkeling van de communicatietechnologie daarbij een cruciale factor, medeverantwoordelijk voor de schaal en de snelheid waarop de financiële activiteit plaats vindt. Het aantal elektronische geldtransfers bedraagt weliswaar slechts een klein percentage van het totaal aantal transfers, maar dat geldt niet voor het volume. Vijf op de zes dollars die in de wereldeconomie rondgaan zijn elektronisch geld. Het één aan het ander geknoopt is het niet overdreven te gaan spreken van "casino economics". (Barnet en Cavanagh 1996).

'Duurzame' ontwikkeling?

De reële context van het strijdperspectief lijkt niet veel ruimte te laten voor duurzaamheid. Is blijvende groei iets wat men in elk geval gehandhaafd wil zien, dan wordt toch in het geheim aangenomen dat die geografisch beperkt zal blijven. De zwartepiet van de milieuverloedering wordt daarbij doorgeschoven naar het Zuiden. De negatieve milieueffecten die in het Noorden voortgebracht worden bereiken wel de uithoeken van de aarde, toch wil het de draagwijdte van zijn verantwoordelijkheid beperkt houden. Daarbij maakt de ruimtelijke scheiding die door de internationale handel tussen de kosten en de baten van een exploitatie wordt aangebracht, dat heel wat milieukosten afgeschermd worden van waarneming door de consument in het Noorden. Dat maakt het gemakkelijker om de last voor het Noorden te minimaliseren en de eis voor milieumaatregelen door te schuiven naar het Zuiden.

En zoals hoger reeds vermeld, is de kwestie van de bevolkingsgroei een thema dat dan meestal als eerste op de agenda komt. "Tenslotte leent geen ander onderwerp er zich zo gemakkelijk toe om het Zuiden onder handen te nemen. En geen enkel thema verleent zo duidelijk de status van onschuldigheid aan het Noorden als het bevolkingsvraagstuk." (Sachs 1997:20) Het is echter een al te gemakkelijk argument om te ontsnappen aan de verantwoordelijkheid van macro-economische processen voor het overgebruik van natuurlijke hulpbronnen, en voor de enorme ongelijkheden in macht en middelen die de armen van het Zuiden naar ecologisch kwetsbare gronden drijven. Maar in tegenstelling tot het sleutelen aan deze fundamentele problemen, zijn programma's van vruchtbaarheidscontrole vrij goedkoop. Agenda 21 getuigt van dit fundamentele conflict door bij wijze van compromis in zijn eerste sectie het bevolkingsvraagstuk en de problematiek van de niet-duurzame consumptiepatronen in het Noorden naast elkaar te behandelen.

Een meer subtiële manier om de verantwoordelijkheid naar het Zuiden te projecteren is de neiging om de milieuproblemen daar zo te definiëren dat de oplossing enkel van het Noorden kan komen. Volgens Sachs is het grootste deel van Agenda 21 in die geest opgesteld. "Milieuproblemen in het Zuiden worden geconceptualiseerd als het resultaat van ontoereikend kapitaal, verouderde technologie, gebrek aan expertise en verslappende economische groei. En de definitie van het probleem impliceert reeds zijn oplossing: het Noorden moet zijn investeringen in het Zuiden verhogen, voorzien in transfer van technologie, competentie in eco-engineering inbrengen, en handelen als groei locomotief voor het Zuiden. Opnieuw wordt het

Zuiden afgeschilderd als bakermat van incompetentie, en het Noorden als bolwerk van uitmuntendheid." (ibid.:21) Een halve eeuw 'ontwikkeling' heeft laten zien wat de sterkste partij in deze 'strijd' daarvan maakt.

We zijn vrij uitvoerig op het strijdperspectief ingegaan omwille van zijn feitelijke dominantie in de wereldpolitiek. Daarbij zou duidelijk moeten worden zijn dat omwille van de intrinsieke band met de ideologie van de 'vrije markt', het formuleren van een visie op D.O. binnen dat perspectief zelf tot ideologie wordt. Er wordt immers slechts lippendienst bewezen aan de doelstelling van eerlijke levensmogelijkheden voor mensen overal ter wereld, zowel vandaag als morgen. En de ecologische problemen zullen slechts ter harte genomen worden voorzover ze het leven beletten van wie aan de goede kant geboren is.

4. Het astronautenperspectief

Het experiment met de 'Biosfeer 2' in Arizona illustreert volgens Sachs goed de denkstijl van dit perspectief. Het gaat daar om het ontwikkelen van een uitgebreid biosferisch controle- en beheerssysteem op een schaal die directer benaderbaar is dan de aarde, maar toch als een stap naar een meer accuraat model van de aarde zelf. Binnen de milieubeweging vinden we deze denkstijl impliciet terug in één van haar belangrijke symbolen: de foto van de blauwe planeet tegen de achtergrond van het donkere universum. Hoewel dit symbool bij velen een impressie geeft van de schone maar tegelijkertijd kwetsbare toevalligheid die onze levensconditie uitmaakt, mag het toch niet ontgaan dat het door de ruimtefotografie mogelijk werd om de aarde tot een 'object' van waarneming te maken. Binnen de moderne wetenschappelijke denkstijl roept een 'object' echter ook de mogelijkheid op van manipulatie en beheersing.

Duurzaamheid als managementsvraagstuk

Vanuit een astronautenperspectief richten de ecologische inspanningen zich op de aarde in zijn totaliteit. Het gaat om het redden van niets minder dan de planeet. Dat deze benadering van weinig bescheidenheid getuigt, blijkt uit "Managing Planet Earth", een speciaal themanummer van *Scientific American*: "Het is als een globaal species dat we de planeet transformeren. Het is enkel als een globaal species - in het bijeenbrengen van onze kennis, de coördinatie van onze acties en het delen van wat de planeet ons te bieden heeft - dat we enigszins kunnen verwachten de transformatie van de planeet te beheren via de wegen van duurzame ontwikkeling. Zelfbewust, intelligent management van de aarde is één van de grote uitdagingen waarvoor de mensheid staat bij het naderen van de eenentwintigste eeuw." (Clark 1989:47)

Buiten het effect van de ruimtefotografie geeft Sachs nog drie redenen voor het ontstaan van dit perspectief. Op politiek vlak kwam pas in de loop van de jaren tachtig - met de zure regen, het gat in de ozonlaag en het broeikas-effect - de globale impact van de verontreiniging door de industriële samenlevingen op de voorgrond. De wetenschappelijke ecologie had zich lang toegelegd op afzonderlijke ecosystemen, maar maakte recent grote vooruitgang in de beschrijving van de biosfeer als een alomvattend ecosysteem. Tenslotte leverde ook de technologische evolutie haar bijdrage via een nieuwe generatie instrumenten en toestellen waarmee het meten van globale processen mogelijk werd. Met behulp van satellieten, sensoren en computers kon de biosfeer van de nodige maten voorzien worden om haar in modellen te gieten. Biosferisch onderzoek is al gauw 'big science' geworden. Een hele riste internationale onderzoeksprogramma's zoeken bijvoorbeeld aansluiting bij elkaar als studie van de 'Global Change'.

Binnen deze trend wordt 'duurzaamheid' hoe langer hoe meer als een vraagstuk van 'mondiaal management' opgevat. Zoals in het strijdperspectief wordt de aarde allereerst opgevat als een geheel van hulpbronnen en stortplaatsen. Het wordt dan de taak van experts om de balans tussen de menselijke extracties en emissies enerzijds, en de regeneratieve capaciteiten van de natuur anderzijds, op planetaire schaal te registreren en in kaart te brengen. Volgens Agenda 21 gaat het hier om een essentiële bijdrage van de wetenschap aan D.O. "Het voelen van de pols van de aarde lijkt het onuitgesproken opzet van een nieuwe geowetenschap: de planeet wordt onder een gesofisticeerde observatie geplaatst zoals een patiënt in een intensive care-afdeling." (Sachs 1997:21)

De fundamentele veronderstelling van het astronautenperspectief luidt als volgt: omdat de effecten van de industriële beschaving zich mondiaal verspreiden, zou de milieuverantwoordelijkheid van het Noorden ook de hele globe omvatten. De hele aarde wordt dus het geëigende terrein voor milieubemoeienis, en niet enkel het Zuiden zoals in het strijdperspectief. De tegenstellingen en conflicten die uit dat laatste voortkomen vormen trouwens een hindernis voor een rationeel opgezette mondiale duurzaamheid. D.O. kan maar tot stand komen door een samenwerking van vele politieke actoren, en daarom moet er een nieuw evenwicht gevonden worden tussen het Noorden en het Zuiden. De bekommernis om aan de ecologische crisis het hoofd te bieden laat dus binnen dit perspectief niet toe om die andere grote crisis - die van de rechtvaardigheid - te verwaarlozen. Het is de dreiging van een mogelijke catastrofe die de 'menschheid' hier opnieuw verenigt. "Wat de volkeren van de wereld verbindt is niet meer de overheersing van de beschaving of het samenspel van vraag en aanbod, maar hun gedeelde afhankelijkheid van biofysische levensondersteunende systemen." (Sachs 1992:108)

Die eenheid van de mensheid als een biofysisch feit - tot uiting gebracht in de metafoor 'ruimteschip aarde' - zou volgens 'globale ecologen' moeten omgezet worden in een politiek feit. Hun hoop bestaat erin dat een vorm van politieke eenmaking van de wereld een goed kader zou bieden voor een efficiënt management van de mondiale hulpbronnen. Omdat zulke strategie niet kan lukken zonder het Zuiden erin te betrekken gaan er stemmen op voor een 'globaal Marshall Plan'. "Zulk plan tracht alle inspanningen te bundelen om de wereldbevolking te stabiliseren, milieuvriendelijke technologieën te ontwikkelen, de economische spelregels te wijzigen, collectieve verdragen af te sluiten, en een informatiecampagne te lanceren voor de burgers van de aarde. Aan de horizon staat de edele visie om ecologie tot het centrale thema te maken van een wereldpolitiek die de rationele organisatie van de mondiale staatszaken zou uitvoeren." (Sachs 1997:22)

Universele wetenschap versus culturele diversiteit

Op die visie van D.O. als een vraagstuk van globaal management, worden verscheiden kritieken geformuleerd. Zij slaan zowel op de onwenselijkheid als op de onmogelijkheid ervan. Wat dat laatste betreft gaat het voornamelijk om de overtrokken verwachtingen t.a.v. de ecologische wetenschap. Nieuwe ontwikkelingen in de ecologie wijzen - in tegenstelling tot oudere theorieën die draaien rond de notie van ecologisch evenwicht - op de turbulentie, complexiteit en onvoorspelbaarheid van natuurlijke processen. De vooronderstelling dat de draagkracht van ecosystemen gemakkelijk te bepalen zou zijn, en dat we dus over adequate kennis kunnen beschikken om de grenzen van een veilige natuurexploitatie te bepalen, lijkt veel te optimistisch. Maar het probleem reikt verder. "In het licht van de tendens bij sommige leidende ecologen zulke argumenten te gebruiken om een meer verzoenende houding aan te nemen tegenover ontwikkeling, lijkt elk stevig vertrouwen op hun ecologische expertise dubbel gevaarlijk: het zijn experts die geen enkele overeenstemming hebben over wat de grenzen zijn." (Worster 1993:142)

De problematiek van de bepaling van grenzen leidt ons tot meer fundamentele kritieken op het gangbare duurzaamheidsideaal. Evenals in het strijdperspectief blijft het hier gebaseerd op de visie dat de natuurlijke wereld allereerst een geheel van materiële hulpbronnen is voor de mens. Dat heeft voor gevolg dat ook het "progressieve, seculiere materialisme" (ibid.) van de

Westerse cultuur geen probleem is, zolang het maar binnen de grenzen van de duurzaamheid blijft. Wanneer nu wetenschappelijk management vooropgesteld wordt als noodzakelijk om die grenzen te bewaken, en zo een invulling te geven aan D.O., dan moet het duidelijk zijn dat het diezelfde cultuur is die zich opnieuw naar voren schuift als oplossing voor wat zij heeft aangericht. Via zijn economische expansie heeft het Westen alle uithoeken van de aarde bereikt en omgewoeld, en het heeft daarbij zijn eigen problemen feitelijk tot universele problemen gemaakt. Het wetenschappelijk universalisme wordt nu geacht soelaas te brengen. We leven immers niet alleen in een mondiale markt maar uiteindelijk in een globaal ecosysteem. In zijn consequenties toont deze manier van denken zich als regelrecht 'ecologisch imperialisme'. Als alles bekeken wordt vanuit het perspectief van geofysische cycli, dan wordt de wereld tot één enkele homogene ruimte, en verdwijnen de betekenis en het belang van menselijke culturen en gewoonten. De dagelijkse activiteiten dreigen scrupuleus onderzocht te worden tegen het licht van de wetenschappelijke expertise. Ten nadele van 'leven' in zijn gehele zowel natuurlijke als culturele verscheidenheid komt het accent op 'overleven' te liggen. "Wat de opkomst van het industrialisme toch heeft overleefd, loopt nu het gevaar te worden meegesleurd in de maalstroom van zijn ondergang." (Sachs 1992:109)

Bij ons krijgt het argument van het ecologisch imperialisme meestal de vorm van het wijzen op het 'democratisch tekort' van de wetenschappelijke probleemformulering. Dat komt tot uiting in de nadruk op 'milieubeleid', waarbij de burger geacht wordt uit te voeren wat voorgeschreven wordt, eerder dan op het openbare debat. Zo is er in Nederland¹⁵ nogal wat kritiek geformuleerd op de poging om het D.O.-beleid te gaan formuleren aan de hand van het begrip milieugebruiksruimte (MGR). Wat elke burger kan verbruiken zou via de wetenschappelijke bepaling van die MGR kunnen vastgesteld worden. Enige kanttekening bij de geleverde kritiek lijkt mij hier toch nodig. De schattingen die van de MGR gemaakt worden tonen - ook als men rekening houdt met grote onzekerheidsmarges in het cijfermateriaal - dat het Noorden moet overgaan tot zeer drastische reducties in zijn energie- en grondstoffenverbruik. Dat lijkt niet te kunnen zonder serieuze veranderingen in de huidige consumptieve levensstijl. Dan rijst toch de vraag in hoeverre een radicale kritiek op de MGR-benadering ingegeven wordt door de wens die realiteit niet te moeten zien. Verandering van levensstijl als keuze vandaag, zou misschien juist nodig kunnen zijn om de 'eco-dictatuur' te vermijden.¹⁶

Vanuit het Zuiden krijgt men andere accenten. Vandana Shiva wijst erop hoe de focus op 'mondiale' milieuproblemen in feite de agenda versmald heeft.¹⁷ "De veelvuldige milieubekommernissen die vanuit de 'grassroots' naar boven komen, waaronder de bos- en de watercrisis, toxische en nucleaire gevaren enzovoort, worden gemarginaliseerd." En dat is "vals, want bijvoorbeeld de nucleaire en chemische industrieën opereren mondiaal, en de problemen die zij in elke lokale situatie genereren zijn verbonden met hun wereldomvattende bereik.

---

¹⁵Cf. Deblonde 1996.

¹⁶Voor verdere argumentatie zie: Gorz 1992, Peeters 1995. Voor MGR zie ook Erik Paredis in dit nummer.

¹⁷De Global Environmental Facility (GEF) bij de Wereldbank is slechts bestemd voor vier milieu-items: reductie van de emissie van broeikasgassen, bescherming van de biodiversiteit, reductie van de vervuiling van de internationale wateren, en reductie van het gat in de ozonlaag.

'Mondiale milieuproblemen' worden als dusdanig geconstrueerd om te verbergen dat de globalisatie van het lokale verantwoordelijk is voor de vernietiging van het milieu dat de ermee verbonden lokale volkeren ondersteunt." (1993:151) Shiva beschouwt dus globalisatie als een politiek middel in handen van de elites van het Noorden, waardoor het onderscheid met het strijdperspectief feitelijk opgeheven wordt. "Het 'mondiale milieu' verschijnt als het voornaamste wapen om de wereldwijde toegang van het Noorden tot natuurlijke hulpbronnen en ruwe materialen te vergemakkelijken enerzijds, en om door te drukken dat de milieukosten wereldwijd gedeeld worden anderzijds (...) De constructie van het mondiale milieu versmalt de keuzemogelijkheden van het Zuiden, terwijl ze die van het Noorden vergroot. Via zijn mondiaal bereik bestaat het Noorden in het Zuiden, maar het Zuiden bestaat slechts binnen zichzelf omdat het geen mondiaal bereik heeft. Dus het Zuiden kan *enkel* lokaal bestaan, terwijl *enkel* het Noorden mondiaal bestaat." (152)

Van mondiaal naar lokaal

Waar het astronautenperspectief op D.O. toch aandacht leek te hebben voor het rechtvaardigheidsvraagstuk, en zich in dat opzicht als een alternatief aandient, dan blijkt het uiteindelijk toch een aantal problematische vooronderstellingen met het strijdperspectief gemeenschappelijk te hebben. 'Mondiale economie' en 'mondiale ecologie' zijn twee facetten van een partijdig denken dat zich als universalisme vermomt. "Wetenschap, staat en markt zijn gebaseerd op een kennis over mens, samenleving en natuur die claimt overal en voor iedereen geldig te zijn. Als een kennis die erin geslaagd is alle sporen van haar particuliere oorsprong, plaats en context uit te wissen, behoort zij nergens toe en kan zij bijgevolg overal doordringen." (Sachs 1992:109)

In het thuisperspectief wordt radicaal voor het tegendeel, voor het lokale, voor plaats en diversiteit geopteerd. Tegenover 'mondialisme' komt 'lokalisme' te staan. Maar alvorens dat perspectief te schetsen, willen we nu reeds wijzen op het problematische van een al te vereenvoudigde voorstelling van de verhouding tussen beide gezichtspunten. Sachs waarschuwt ervoor dat het herkennen van de valkuilen van globaal eco-management niet voldoende is om het dilemma op te lossen waarvoor we staan. "Beide alternatieven - denken in termen van één wereld of er niet in denken - zijn op eenzelfde manier zelfdestructief. Enerzijds is het heiligschennis om in dit tijdperk van culturele verdorring de globe te begrijpen als een verenigde, sterk geïntegreerde wereld. Anderzijds kan een visie op de aarde als een veelheid van verschillende en slechts losjes verbonden werelden, geconfronteerd met verborgen geweld en de verwoesting van de natuur, niet afzien van de idee van het oecumenisme. De veelvuldige roep om mondiaal bewustzijn is niet verwonderlijk. Gegeven dat lokale gebeurtenissen de levensvoorwaarden kunnen aantasten op verre plaatsen, stuurt deze roep erop aan het bereik van onze verantwoordelijkheid in overeenstemming te brengen met het bereik van onze effecten. Maar - en hier ligt het dilemma - de aandrang voor mondiale verantwoordelijkheid tendeeft ernaar de duivel uit te drijven met Beelzebub: universalisme..." (ibid.)

5. Het thuisperspectief

Binnen dit perspectief heeft D.O. geen betrekking op economische groei noch op biosferische stabiliteit, maar op lokale levenswijzen als vormen van levensonderhoud (liveli-

hoods). Vanuit dit perspectief gezien lijdt het leefmilieu dan niet allereerst aan de inefficiënte allocatie van hulpbronnen, noch aan de uitbreiding van de menselijke soort, maar aan 'overontwikkeling'. Ontwikkeling wordt als een structureel probleem gezien, omdat zij gemeenschappen machteloos maakt, het welzijn verkleint en het leefmilieu vernietigt. D.O. wordt daarom verdacht van zelfcontradictie. Daarom worden er zowel praktische als theoretische inspanningen geleverd om alternatieven voor economische ontwikkeling uit te werken. De aangewezen richtingsverandering daarbij gaat van concurrentie en 'globale afhankelijkheid' naar coöperatie en 'lokale onderlinge afhankelijkheid'.¹⁸

Duurzaamheid als verzet tegen ontwikkeling

Alleen in het thuisperspectief krijgt de rechtvaardigheids crisis een prominente plaats in het debat. Sachs' conceptuele kritiek op de meest gezaghebbende definitie van D.O., nl. die van het Brundtland-rapport, laat ons begrijpen waarom. D.O. wordt er omschreven als "een ontwikkeling die tegemoetkomt aan de behoeften van het heden zonder de mogelijkheid van toekomstige generaties om hun behoeften te bevredigen in het gedrang te brengen". (WCED 1989:60) Deze formulering is gebaseerd op de notie *tijd*, en nodigt aldus uit om naar de toekomst te kijken. Deze tijdsdimensie krijgt geen tegengewicht in een even sterke aandacht voor de dimensie *ruimte*, wat de noden van lokale volkeren vandaag uit het blikveld doet verdwijnen. "Het is daarom niet overdreven te stellen dat de gezaghebbende definitie het dilemma van natuur versus rechtvaardigheid heeft opgelost ten voordele van de natuur. Want twee cruciale vragen blijven open. Welke behoeften? En: wiens behoeften?" (Sachs 1996:24) De wending naar het lokale schept ruimte voor deze vragen.

De problemen van de lokale volkeren in het Zuiden werden op een paradigmatische manier aan de orde gesteld toen op 1 januari 1994 enkele honderden gewapende indianen de Zuid-Mexicaanse stad San Christobal de Las Casas bezetten. De opstand in Chiapas "trok de sluier van vergetelheid weg van die inheemse en rurale volkeren in het achterland van de globale middenklassen die grotendeels uitgesloten zijn van de vruchten van de eenwording van de wereld. Zij kunnen overal gevonden worden, in ontelbare dorpen op alle continenten. Het zijn boeren en landloze arbeiders, migranten en inboorlingen, de periferie van de wereldmarkt. Ondanks al hun verschillen delen ze hetzelfde lot bedreigd te worden door de aanspraken van stedelijk-industriële ontwikkelaars op hun hulpbronnen." (Sachs 1997:22) Wanneer waterbronnen opdrogen, velden verloren gaan, dieren verdwijnen, wouden inkrimpen, oogsten verminderen... dan wordt hun levenswijze in haar fundamenteën ondermijnd. Die steunt op de toegankelijkheid tot gemeenschappelijk gedeelde natuurlijke hulpbronnen. Bij de expansionistische 'ontwikkeling' van het industrialisme worden deze zogenaamde 'commons' omheind of vernietigd. Voor grote delen van de wereldbevolking betekent dat een door ontwikkeling gecreëerde armoede. Natuurcrisis en rechtvaardigheids crisis vallen daarin samen.

In die context krijgt het compromis van D.O. een grimmige bijmaak, en 'duurzaamheid'

---

¹⁸Het vierde deel van Mander en Goldsmith (1996) 'Steps Toward Relocalization' is volledig daaraan gewijd. Norberg-Hodge geeft daar een overzicht van initiatieven in die richting. Voor een stevige uiteenzetting zie ook: Daly en Cobb (1994).

kan dan niets anders meer betekenen dan weerstand en verzet tegen ontwikkeling. 'Extractieve' ontwikkeling moet stopgezet worden om de rechten van de natuur zowel als van de volkeren te beschermen. En het scheppen van duurzame levenswijzen houdt in dat men afstapt van een op accumulatie georiënteerde samenleving. Daartegenover wordt gepleit voor verregaande decentralisatie, met democratie op dorpsniveau en federaal georganiseerde staten, en de erkenning van de 'morele economieën' van de volkeren.¹⁹ En daarmee wordt de aandacht gericht op hun wezenlijke inbedding in lokale culturele en ecologische contexten.

Een belangrijk argument daarvoor is dat het eenzijdig doorzetten van het globale ontwikkelings- en managementsmodel omwille van zijn monopolistisch karakter andere mogelijke maatschappelijke antwoorden op de crisis vernietigt. En dat schept een uitermate gevaarlijke situatie. Zoals biologische diversiteit een regeneratief potentieel in zich houdt voor het te boven komen van ecologische problemen, zo is de culturele diversiteit een schatkamer van mogelijk menselijke antwoorden voor maatschappelijke crisissen. Daarom zou weleens juist vanuit het Zuiden een ecologisch duurzame toekomst voor de gehele mensheid gecreëerd kunnen worden. Martin Kohr, voorzitter van het Third World Network²⁰, wijst erop hoe er op vele plaatsen in het Zuiden nog "grote gebieden (zijn) waar gemeenschappen in hun levensonderhoud voorzien op manieren die in overeenstemming zijn met het bewaren van hun cultuur en hun natuurlijke leefomgeving. Zulke gemeenschappen zijn nagenoeg verdwenen in de ontwikkelde wereld. Wij moeten de technologische en culturele wijsheid erkennen en herontdekken van onze inheemse systemen van landbouw, industrie, wonen, watergebruik en hyginische verzorging, en geneeskunde. (...) Die inheemse wetenschappelijke systemen moeten erkend worden in functie van hun eigen waarden, aangemoedigd, en zo nodig getransformeerd, maar men moet verhinderen dat zij zouden geabsorbeerd worden door de modernisering." (1996:58/1995:68)

Overigens mag niet vergeten worden dat tot voor kort het grootste deel van de mensheid in haar levensonderhoud voorzag via lokale economieën. Zouden zij dat echt op een minder afdoende wijze gedaan hebben dan het expansieve industrialisme? Kritische filosofen laten zien hoe 'schaarste' een typisch modern thema is.²¹ Juist het projecteren van schaarste op die kleinschalige economieën lijkt een belangrijk motief in de legitimatie van de expansieve mondiale economie. Voorts slaagt de overvloed aan geproduceerde consumptiegoederen erin de fascinatie

---

¹⁹Dat impliceert tevens de erkenning van het belang van de lokale 'commons' (Cf. *Whose Common Future?* Special issue of the *Ecologist*, 23/6, 1993), en is tegengesteld aan het zoeken van oplossingen in het verder 'omheinen' ervan in functie van een beter management (Cf. Lipietz 1996: 137).

²⁰Het Third World Network, gevestigd te Penang in Maleisië, is één van de belangrijkste oppositionele stemmen op wereldvlak tegen de globalisatiebeweging. Het heeft kantoren in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.

²¹Een belangrijke bijdrage werd o.a. geleverd door Ivan Illich. Bij ons werd dat vooral gepresenteerd door Hans Achterhuis (1988). 'Schaarste' is overigens een begrip waarmee het uitgangsdilemma van dit artikel goed gethematiseerd kan worden. Cf. Peeters 1995 en 1996.

te binden, maar zij maakt tevens blind voor de keerzijde: natuurvernietiging en bestaansonzekerheid voor het grootste deel van de mensheid vandaag. Lokale productie voor lokale consumptie - met gebruik van lokale hulpbronnen, onder het bestuur en de controle van lokale gemeenschappen, tevens uitdrukking van lokale en regionale culturen en tradities binnen hun natuurlijke context - lijkt dan toch een realistischer optie te zijn.

Een groeiende groep kleine NGO's, sociale bewegingen en dissidente intellectuelen²² vormen vandaag de basis van dit thuisperspectief. Groepen uit het Zuiden en het Noorden vinden elkaar in de eis dat het Noorden zich moet terugtrekken uit de exploitatie van de natuur van andere volkeren, zijn beslag op de totale milieugebruiksruimte moet verminderen en zijn ecologische schuld, opgestapeld door het overmatige milieugebruik zowel nu als in het verleden, moet terugbetalen. Voor het Zuiden betekent dat tevens het moeilijke gevecht tegen de culturele penetratie van zijn samenlevingen, tegen de obsessie voor moderne technologieën en de fascinatie voor moderne gadgets.

Het voornaamste terrein voor ecologische rechtzetting is dus noch het zuidelijk halfmond, noch de gehele aardbol, maar het Noorden zelf. Onder vuur staat een levenswijze die niet kan veralgemeend worden over de hele aarde, en die dus fundamenteel oligarchisch is. De armoedekloof is haar inherente schaduw. In deze benadering wordt de vraag: "hoeveel is genoeg?" dan ook een belangrijk uitgangspunt. Het komt erop aan de sociale verbeelding te richten op het herzien van onze doelstellingen, en niet enkel te concentreren op het verbeteren van de efficiëntie van onze middelen. "Het echte probleem is de totale schaal van de economie, niet slechts de efficiënte allocatie van hulpbronnen. Efficiëntie zonder sufficientie is contraproductief. De laatste moet de grenzen van de eerste bepalen." (Sachs 1997:22)

Kosmopolitisch lokalisme

Het thuisperspectief probeert een nieuw soort rationaliteit voor te stellen om het dilemma rechtvaardigheid of natuur tegemoet te treden. De verwachting is dat conserverende samenlevingen in het Noorden ruimte laten voor de bloei van samenlevingen in het Zuiden, terwijl duurzame levensstijlen van de stedelijke middenklassen ruimte zouden laten voor inheemse en boerengemeenschappen om meer controle uit te oefenen op hun hulpbronnen. Het gaat om een "goed mondiaal nabuurschap" dat "de eigen thuis opnieuw ontdekt vanuit een kosmopolitische geest". (ibid.) In die zin kan er geen sprake zijn van een terugkeer naar het verleden, geen idealisering van traditionele samenlevingen, geen pleidooi voor het herstel van oude provincialismen of goedpraten van lokale onderdrukkingsvormen - verwijten die de wending naar het lokale dikwijls toegestuurd krijgt. De terugkeer naar de eigen thuisbasis voor zijn levensonderhoud dient samen te gaan met het actualiseren van de particuliere beelden van een goede samenleving die in elke cultuur aanwezig zijn. De zoektocht naar vreedzame en duurzame coëxistentie vraagt dan zowel om zelfonderzoek door elke cultuur op zich, als om

---

²²De bijdragen in Sachs (Ed.) 1992 en 1993, en in Mander en Goldsmith (Eds.) 1996, vormen een staalkaart van deze groep. Het laatste werk bevat ook een adressenlijst van organisaties. Zie ook Ekins 1992, die het nieuwe perspectief bespreekt aan de hand van benaderingen en initiatieven uit de nominatielijsten van de Right Livelihood Award, een alternatieve Nobelprijs.

interculturele dialoog. In een gelijktijdig proces van confrontatie en synthese kan er gestreefd worden naar een coherentie die toch de homogenisatie vermijdt.

Zoals hoger reeds aangegeven kan de idee van de 'ene wereld' daarbij niet zomaar losgelaten worden. In de overgang van een universeel naar een lokaal perspectief krijgt het globale echter een totaal nieuwe betekenis. Om dat duidelijk te maken trachten we eerst het basispatroon van beide gezichtspunten samen te vatten. Het fundamentele onderscheid tussen het universele en het lokale perspectief kan daarbij gethematiseerd worden aan de hand van de begrippen 'extern' versus 'intern'. Zij kunnen ook duidelijk maken waarom economisme wezenlijk met het eerste verbonden is.

1. De betekenisloze blik van buiten

Vanuit het universele standpunt - denk even terug aan het astronautenperspectief - wordt er van buitenuit naar de wereld, de natuur, de mensen en de dingen gekeken. 'Buiten' betekent dat het standpunt geen intrinsieke relaties heeft met de dingen waar het naar kijkt. We kunnen deze verhouding ook 'neutraal' noemen, en de bijhorende blik 'analytisch'. Dingen en mensen worden uit hun samenhang losgemaakt, en hun plaats in het geheel krijgt iets willekeurigs. Nog anders gezegd, vanuit een universeel standpunt kan de bijzondere betekenis van het particuliere niet begrepen worden. De dingen hebben geen intrinsieke betekenis meer. De consequentie daarvan is dat universele doelstellingen nog slechts in kwantitatieve termen kunnen geformuleerd worden - verder, sneller, groter, meer. De wereld verschijnt daarbij als een willekeurig veld van mogelijkheden. Alles lijkt 'beschikbaar' en vrij voor manipulatie. Alles wordt potentieel tot middel. Daarom wordt efficiëntie het centrale handelingscriterium. Omwille van deze instrumentele kijk op zowel mensen als natuur staat een universele visie uitermate open voor dominantie. En men slaagt er ook nog in om die te rechtvaardigen vanuit goed ogende doelstellingen.

Het is belangrijk in te zien dat ook universele standpunten die vanuit een gevoel voor rechtvaardigheid verdedigd worden problematisch kunnen zijn. Sat is bijvoorbeeld het geval voor het standpunt dat de globale economie sowieso moet groeien om aan ieders noden te voldoen, en dat vooral de kwestie van een rechtvaardige verdeling van wat geproduceerd wordt het hoofdprobleem is. Daarbij worden 'overleven' en bevrediging van elementaire basisbehoeften - als voeding, beschutting en gezondheid - gezien als een eerste vereiste waaraan moet voldaan worden vooraleer er aan verdere vormen van levensvervulling gedacht kan worden. Deze visie impliceert dat wat iemands basisbehoeften zijn een neutraal gegeven is dat onafhankelijk kan van enige culturele context bepaald kan worden. Daarom kan een rechtvaardige distributie van basisgoederen voorafgaan aan een omvattende oriëntatie op levensvervulling. Dat is een maatschappij-opvatting die we als 'economistisch' kunnen bestempelen.

We stoten hier op een versie van de moderne mensvisie die het individu met zijn belangen en interesses vooraf ziet gaan aan elk maatschappelijk verband. Deze mensvisie vormt de basis van de moderne liberale rechtsstaat, een maatschappelijke ordening die een neutrale houding vooropstelt t.o.v. de opvattingen over 'goed leven' en de voorkeuren van de individuen. Ook indien een aantal aspecten van verdelende rechtvaardigheid in mindere of meerdere mate tot de taak van de staat wordt gerekend, zoals in sociaal-democratische of socialistische maatschappijopvattingen, blijft de grondstructuur fundamenteel dezelfde. Ook de economische

ordening deelt in deze neutraliteit, of men nu de overtuiging is toegedaan dat het eerder planning dan wel de vrije markt is die de beste resultaten oplevert. Kwantiteit is daarbij de eerste maatstaf, nl. de hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten. De markt wordt dan de plaats bij uitstek waar het goede leven vorm gegeven kan worden via een 'vrije' keuze uit het aanbod. De verhouding van het individu ten overstaan van de dingen waarmee hij in zijn levensonderhoud moet voorzien is daarbij echter even extern als de verhouding van de productie tot zijn levensverwachtingen neutraal is. Het onbevredigende van deze externe verhouding komt tot uiting in de nooit eindigende consumptiespiraal. Vergeten wordt dat binnen een industriële levenswijze 'goed leven' reeds ingevuld is, namelijk als consumptie van industriële goederen. Met andere woorden, de vraag naar 'goed leven' kan nooit oningevuld blijven. Zij wordt ingevuld vanaf de basis van het levensonderhoud, vanaf de vraag naar het 'overleven'.

2. De funderende betrokkenheid van binnen

Het blijft ontegensprekelijk juist dat *overleven* een basisvoorwaarde is om *leven* in zijn omvattende betekenis mogelijk te maken. Deze logische prioriteit mag echter niet zo begrepen worden dat eraan voldaan kan worden los van een visie op *goed leven*. Wat als een te distribueren 'goed' beschouwd wordt kan pas duidelijk worden vanuit een context van betekenis die eraan voorafgaat. Ook grenzen en 'wat genoeg is' kan pas vanuit zulke context bepaald worden. Het komt er dan ook op aan behoeftenbevrediging te gaan begrijpen vanuit culturele contexten met hun omvattende visies op goed leven.

Maar met die wending zijn we eigenlijk al overgestapt naar het lokale perspectief. We kunnen dat als 'intern' kenmerken omdat alles bekeken wordt vanuit een concrete plaats met zijn concrete natuurlijke en historisch-culturele gegevenheden die constitutief zijn voor een context van betekenis. Vanuit zulk intern standpunt wordt er gedacht in reflexieve categorien. Alles - aarde, natuur, mensen en dingen - wordt begrepen als op elkaar betrokken. Vandana Shiva beschrijft dat als een kenmerk van traditionele culturen. "De eenvoudige Indische vrouw die de *tulsi* plant vereert, vereert het kosmische gesymboliseerd in de plant. De boeren die hun zaad behandelen als heilig, zien er de verbinding met het universum in. Reflexieve categorieën harmoniseren het evenwicht tussen planeten en planten en mensen. In de meeste duurzame traditionele culturen, werden het grote en het kleine zo verbonden dat grenzen, beperkingen, verantwoordelijkheden altijd transparant zijn en niet kunnen gexternaliseerd worden. Het grote bestaat in het kleine en daarom heeft elke handeling niet alleen globale maar kosmische implicaties. De aarde vriendelijk betreden wordt een natuurlijke manier van doen." (1993:154)

De ervaring dat wat werkelijk van waarde is slechts vanuit een standpunt van betrokkenheid kan begrepen worden, is voor iedereen herkenbaar. Binnen een universalistisch denkkader dat zich slechts laat leiden door een objectiverende manier van kijken, is deze ervaring echter niet meer thematiseerbaar. En de verwoording ervan vanuit een traditioneel kader lijkt dan betekenisloos, of toch minstens vreemd. Het is daarom belangrijk dat de ervaring van betrokkenheid opnieuw een taal, en zo de haar toekomstige plaats krijgt.

De ervaring dat alles op elkaar betrokken is leert impliciet iets over de grote verbanden

waarin we staan. Ze leert dat men niet aan een deel kan raken zonder aan het geheel te raken, dat men geen deel kan veranderen zonder ook het geheel te veranderen. En dat betekent omgekeerd dat echte antwoorden op problemen slechts vanuit de samenhang van het geheel kunnen geformuleerd worden. Universele kennis en wetenschappelijke gegevens kunnen daar zeker bij van pas komen, en zullen dikwijls onontbeerlijk zijn. Het centrale argument voor het interne standpunt, en dus voor het lokalisme, is echter dat objectieve gegevens principieel ontoereikend zijn om er ons handelen door te laten leiden omdat zij vanuit zichzelf geen betekenis hebben.

Daartegenover kan volgens Sachs elke lokale visie op 'goed leven' een "venster op de gehele wereld" hebben. "Het tegenovergestelde van de heerschappij van universele regels is niet egoïsme, maar een grotere capaciteit tot zelfobservatie. Mensen zijn zelden bewoners van enkel één mentale plaats. Zij hebben de mogelijkheid om van gezichtspunt te veranderen en met andermans ogen naar zichzelf te kijken. In feite hebben mensen dikwijls een veelvoud aan loyaliteiten op één en hetzelfde ogenblik. In vele gevallen combineren zij plaatselijke verworteling met het behoren tot een grotere gemeenschap." Op die manier kan vanuit een intern perspectief ook het mondiale een plaats krijgen. "Eén wereld... (is) de horizon waarin plaatsen hun ongrijpbaarheid en diepte uitleven. In dat perspectief is 'één wereld' geen blauwdruk voor meer globale planning, maar een steeds aanwezige regulatieve idee voor lokale actie." (1992: 113)

Vanuit haar visie op traditionele culturen drukt Vandana Shiva de betekenis van het globale als volgt uit: "De ecologische categorie van het globale geeft kracht (empowering) op het lokale niveau omdat het elke handeling, elke entiteit laadt met de grootsheid van het kosmische en het planetaire, en er betekenis aan toevoegt. Ze geeft kracht ook omdat precies door het planetaire in het lokale te belichamen de voorwaarden gecreëerd worden voor lokale autonomie en lokale controle." (1993:155)

3. Universalisme als intern perspectief

Het bovenstaande mag nu niet geïnterpreteerd worden alsof het zou gaan om een keuze tussen moderniteit en traditie in hun zuivere vorm. De echte discussie heeft plaats tussen een kritisch modernisme en kritische traditionalismen.²³ Het zou dus fout zijn de eigen culturele wortels van het Westen zonder meer overboord te gooien. Een zelfonderzoek kan uitwijzen dat niet alleen de pretenties van een extern universalisme eruit voortkomen, maar ook een humanisme dat getuigt van een reële betrokkenheid op alle mensen. Dat is het eigen lokale perspectief van waaruit het gangbare ontwikkelingsdenken onder kritiek gesteld kan worden. Onder die voorwaarde mag het tevens in de interculturele dialoog ingebracht worden als kritische oppositie tegenover lokaal particularistisch gemotiveerde vormen van onderdrukking.

'Kosmopolitisch lokalisme' houdt dan in dat het begrip 'universeel' een betekenis kan krijgen als het vanuit een intern perspectief begrepen wordt. Het gaat dan om de verwoording van die ervaringen die mensen over geschiedenis en cultuur heen met elkaar delen. Ervaringen die zeggen wat het betekent 'mens te zijn'. Ervaringen waaraan en waarin we elkaar als mensen

---

²³Cf. A. Nandy (1987), 'Cultural Frames for Social Transformation', in: *Alternatives*, Vol.XII: 116; aangehaald in Braidotti e.a. 1994: 112.

herkennen en erkennen, maar die daarin open staan voor de rijke diversiteit waarin aan 'mens zijn' gestalte gegeven kan worden.

Een dergelijke vorm van intern universalisme met openheid voor het particuliere werd vanuit een Aristotelisch perspectief gethematiseerd door de Amerikaanse filosofe Martha Nussbaum. Centraal daarin is de argumentatie dat mensen in een serieuze confrontatie van hun identiteit met de economistische mensopvatting, deze laatste zullen verwerpen. Indien de overtuiging aanvaard wordt "dat ieder van ons een levensbepalende opvatting heeft over de persoonlijke identiteit volgens dewelke een ieder van ons niet alleen maar een 'dit' en een 'afzonderlijke' is (...), maar tevens een wezen dat door banden van erkenning en betrokkenheid op essentiële wijze met anderen verbonden is... (dan) moeten talrijke filosofische beschouwingen en een groot deel van de economische literatuur over menselijke motieven en gedrag herschreven worden. Aristoteles vindt dat in werkelijkheid de zelfzucht veel meer verbonden is met de ander en zich ook met die ander identificeert dan deze theorieën ons willen doen geloven. Het standpunt dat tegenover de, laten we zeggen, economische theoretici wordt ingenomen, luidt dat, zelfs wanneer men een theorie verdedigt die het 'zelf' ziet als iets dat in essentie van anderen geïsoleerd is, hij of zij in feite leeft met een andere opvatting, een opvatting die men niet kan opgeven zonder een nieuw begrip te formuleren van wat men zelf is." (1991:28v)

6. Alternatieve ontwikkeling?

Kunnen we nu stellen dat het thuisperspectief een alternatief model is voor D.O.? In feite past het idee van 'een' alternatief model er niet goed in. Het thuisperspectief is allereerst een ander denkkader voor ontwikkeling dat juist de diversiteit van het lokale benadrukt. Het antwoord zal dan noodzakelijk bestaan in een veelvoud aan verschillende ontwikkelingswegen en -stijlen. Dat neemt niet weg dat het denkkader zelf verder kan uitgewerkt en gespecificeerd worden. Zoals hoger reeds betoogd werd zal een meer holistische kijk op menselijke behoeften - behoeftenbevrediging gaan begrijpen vanuit culturele contexten met hun omvattende visies op goed leven - daarin een centraal element zijn. Het wordt dan duidelijk dat wat onder 'basisbehoefte' moet verstaan worden niet beperkt kan worden tot het materiële. En in plaats van een kwantitatief proces wordt bevrediging van het geheel aan basisbehoeften dan een kwalitatief criterium om een concrete maatschappelijke ordening of evolutie op haar merites te beoordelen.

Een veelbelovend denkkader om op die manier over ontwikkeling te gaan denken is 'Human Scale Development' van Manfred Max-Neef (1991, 1992)²⁴ Het gaat om een algemene behoeftentheorie die open staat voor culturele diversiteit in de mogelijke antwoorden, en tegelijkertijd criteria aanreikt voor het opsporen van maatschappelijke pathologieën. In haar opsomming van negen basisbehoeften * overleven, bescherming, affectie, verstaan, participatie, ontspanning, creatie, identiteit en vrijheid * die in alle culturen aangetroffen worden, vertoont ze

---

²⁴ 'Human Scale Development' (Max-Neef 1991) is het resultaat van een onderzoeksproject van CEPAUR (centrum voor ontwikkelingsalternatieven) in Chili en de Dag Hammarskjöld Stichting in Zweden. Eerdere versies verschenen in 1986 in het Spaans, en in 1988 als speciale nummers van *Development Dialogue*.

iets van wat hierboven met 'intern universalisme' werd bedoeld. De behoeften zijn universeel, maar de wijze van bevrediging is divers. Een cultureel systeem als geheel dient daarbij een antwoord te bieden voor het geheel aan basisbehoeften, en 'overleven' is daar - hoewel prioritair - slechts één van.

De structuralistische benadering

De vraag naar alternatieve ontwikkeling kan verder gekaderd worden aan de hand van het onderscheid dat D. Sheth gemaakt heeft tussen de *alternatief structuralistische* en de *alternatief normativistische* benadering.²⁵ Met de laatste wordt de meer holistische kijk op menselijk welzijn bedoeld die hier beschreven werd als het thuisperspectief, met zijn gerichtheid op menselijke praktijken en accentuering van het belang van levensstijlen. In tegenstelling daarmee focust de structuralistische benadering op de rol van mondiale economische structuren in de problemen van verarming en ontwikkeling. Bedoeld worden vooral een aantal neo-marxistische benaderingen die een gedifferentieerde analyse presenteren van het wereldkapitalisme en zijn impact op de landen van het Zuiden. De *dependentietheorie* van mensen als André Gunder Frank, de *centrum-periferietheorie* van Samir Amin, en meer recent de *wereld-systeemanalyse* van de groep rond Immanuel Wallerstein vallen daaronder.²⁶

Vermits de problemen hoofdzakelijk als structureel worden gezien dienen antwoorden allereerst structureel van aard te zijn. De vraag welk soort tussenkomsten in het transformatieproces van het wereldkapitalisme mogelijk zijn, zit ingekapseld in uiteenzettingen over "objectieve krachten die onverbiddeijk toewerken naar een intensivering van de crisis, en daarbij het in elkaar storten van het kapitalistische wereldsysteem versnellen, in wiens plaats - zo wordt gehoopt - iets als een socialistisch wereldsysteem komt". (Sheth 1987: 159) Dat socialisme op wereldschaal is zeker nog niet voor morgen. Het komt er dan nu op aan om binnen de speelruimte die er is de keuzemogelijkheden voor de toekomst te versterken. De globale economie wordt daarbij als een niet meer terug te schroeven gegeven beschouwd - wat trouwens ook niet wenselijk gevonden wordt. "De uitdaging bestaat er vandaag in een verzoening tot stand te brengen tussen de onderlinge afhankelijkheid die de mondialisering met zich meebrengt, en de ongelijkheden in macht ten overstaan van deze mondialisering waardoor de verschillende *sociale partners* (de arbeiders van de verschillende economische sectoren) met een zogenaamd ongelijke *competitiviteit* (t.o.v. het kapitaal), evenals de verschillende *nationale partners* gekenmerkt worden." (Amin 1995:129-30) Acties moeten gericht worden op maatregelen en vormen van staatsmanagement op dat mondiale niveau. Het compromis tussen arbeid en kapitaal in het Noorden na WO II dat gunstig was voor zowel economische groei als het delen

---

²⁵D.L. Sheth (1987), 'Alternative Development as Political Practice', in: *Alternatives*, Vol.XII: 155-71 (wordt besproken in Braidotti e.a. 1994: 107-16).

²⁶Zie: A.G. Frank (1967), *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, New York; S. Amin (1974), *Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theory of Underdevelopment*, Monthly Review Press, New York; S. Amin, G. Arighi, A.G. Frank, I. Wallerstein (1982), *Dynamics of Global Crisis*, Monthly Review Press; M. Saey (1996), *Wereld-Systeem Analyse. Een antwoord op 1968*, IMAVO, Brussel.

in de welvaart door de arbeiders, moet nu nagestreefd worden op wereldvlak.²⁷ Om dat af te dwingen moeten alle *anti-systemische* sociale krachten gebundeld worden.

Samir Amin stelt tegenover het "globale kolonialisme" met zijn liberalistische mythes "de constructie van een tegenproject dat humanistisch, universalistisch en democratisch is en dat de verschillen (maar niet de ongelijkheden) respecteert. De verwezenlijking van zo'n project omvat de opbouw van een mondiaal politiek systeem dat niet in *dienst* staat van de wereldmarkt maar het kader vastlegt waarbinnen deze mag werken, te vergelijken met de nationale staten die ook niet de ruimte van de ontplooiing van de nationale markt waren, maar wel het sociale kader van deze ontplooiing." (1996:108) Dat mondiaal politiek systeem zou o.a. verantwoordelijk zijn op volgende vier domeinen: de organisatie van een globale ontwapening; de organisatie van een meer rechtvaardige toegang tot het gebruik van de aardse hulpbronnen via een mondiaal fiscaal systeem; het door onderhandelingen tot stand brengen van soepele en open, maar gecontroleerde economische verhoudingen tussen de ongelijk ontwikkelde streken van de wereld, met afbouw van technologische en financiële monopolies; de verbetering van het interstatelijk politieke systeem van de VN als aanloop tot de oprichting van "een *wereldparlement* dat in staat is de eisen van het universalisme (rechten van het individu, van de gemeenschappen en van de volkeren, politieke en sociale rechten, enz.) te verzoenen met de diversiteit aan historische en culturele erfenissen". (1995:132)

De kritiek op de structuralistische benadering slaat allereerst op haar economistische denkkader. Het verschil met de normativistische benadering is daarin duidelijk principieel, zoals volgende uitspraak van Samir Amin aantoon. "Men moet vertrekken van deze banale evidentie: de wereld is terzelfder tijd één en vol verscheidenheid. Maar opgelet, de verscheidenheid is niet enkel - of zelfs hoofdzakelijk - cultureel. Als men op deze verscheidenheid de klemtoon legt, schuift men de belangrijkste op het achterplan, nl. de verschillen in de posities die ingenomen worden binnen de economische hiërarchie van het gemondialiseerde kapitalisme." (1996:107v) De structuralistische analyses hebben ontegensprekelijk veel inzicht bijgebracht in factoren die de voortdurende verslechtering van de economieën van het Zuiden mee bepalen. De notie van een ontwikkeling die gebaseerd is op modernisering met sterke economische groei wordt echter niet fundamenteel in vraag gesteld. Vanuit een terechte bekommernis voor de rechtvaardigheids crisis lijkt de ecologische crisis dus niet dezelfde aandacht te krijgen. Onze twijfel aan de mogelijkheid om binnen een economistisch kader uit het dilemma van de crisis te geraken blijft hier gelden.

De focus op het structurele brengt bovendien een vorm van blindheid mee voor de nood en de mogelijkheid aan veranderingen op lokaal en op intermediair vlak. Met de nadruk op de rol van mondiale instellingen loert tevens het democratische tekort van het expertendom en het technocratische management - ook bij instituties met vertegenwoordigende democratie. De problemen die boven aangehaald werden bij de bespreking van de idee van een globaal ecologisch management, keren hier terug waar het gaat om globale economische regulering. Daartegenover erkent het thuisperspectief wel de globaliteit van de problemen, maar verstaat de taak die daaruit volgt als "een culturele inspanning om de hegemonie van de heersende Westerse waarden af te schudden en zich geleidelijk terug te trekken uit de ontwikkelingsrace" (Sachs 1993:11), en wel als enige mogelijkheid om beide kanten van het crisisdilemma te

---

²⁷Zie hiervoor ook Lipietz 1997.

behartigen. De twee wegen hoeven daarom nog niet exclusief te zijn in alle te ondernemen acties en maatregelen - aan bepaalde vormen van regulering op mondiaal vlak valt vandaag, gegeven de mondialisering, niet te ontkomen -, "maar zij verschillen fundamenteel in perspectief". (ibid)

Bottom-up

De nood aan democratisering van de mondiale instellingen is voor elke alternatieve visie op ontwikkeling een evidentie. Vanuit een lokaal perspectief betekent dat echter allereerst dat de centraliserende richting van de huidige internationale instellingen, waarbij rechten bedeed worden vanuit een steeds hoger en dus meer verwijderd niveau, niet mag versterkt worden. Vandana Shiva pleit bijvoorbeeld voor een laterale expansie van besluitvorming, gebaseerd op de rechten van lokale gemeenschappen. "De wortels van de ecologische crisis op institutioneel vlak liggen in de ontvreemding van de rechten van lokale gemeenschappen om te participeren in milieubeslissingen. De omkering van ecologische aftakeling vraagt om versterking van lokale rechten. *Elke* lokale gemeenschap, toegerust met rechten en verplichtingen, constitueert een nieuwe *globale* orde voor milieuzorg. (...) Het 'globale' moet toetreden tot het lokale, want het lokale leeft met de natuur, terwijl het 'globale' enkel bestaat in de kantoren van de Wereldbank/IMF en de hoofdkwartieren van de MNO's. Het lokale is overal. De echte ecologische ruimte van de globale ecologie is te vinden in de integratie van alle plaatsen. Het 'globale' in zijn globaal bereik is een politieke, geen ecologische ruimte." (1993:155) Om diezelfde reden mag het globale (of mondiale) ook geen economische ruimte zijn.

Het thuisperspectief maakt duidelijk dat de wereld als politieke ruimte, als ruimte waarin mensen elkaar in vrijheid kunnen ontmoeten, slechts van onder uit - *bottom-up* - gestalte kan krijgen. Voorwaarde daartoe is dat lokale volkeren allereerst het recht krijgen te bestaan vanuit en door hun eigen plaats in die wereld. En het herzien van de levenswijze in het Noorden is daar onontkoombaar mee verbonden. Een 'duurzaam' bestaan kan pas dan een solidaire opdracht worden.

18 maart 1997

(gepubliceerd in: *Oikos*, jg.1, nr.3, 1997, p.50-79)

Bibliografie

Achterhuis, H.

1988 *Het rijk van de schaarste*. Ambo, Baarn.

Amin, S.

1995 Les conditions globales d'un développement durable. In: *Quel développement durable pour le Sud?*, *Alternatives Sud*, Vol.II/4: 135-59.

1996 De uitdaging van de mondialisatie. In: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, jg.30: 105-8 (kortere versie van Amin 1995).

Barnet, R., Cavanagh, J.

1996 Electronic Money and the Casino Economy. In: Mander, Goldsmith (Eds.): 360-73.

Barrameda, M.C.C.

1995Le développement durable: une perspective historique et théorique. In: *Quel développement durable pour le Sud?*, *Alternatives Sud*, Vol.II/4: 27-45.

Braidotti, R., E. Charkiewicz, S. Häusler, S. Wieringa

1994*Women, Environment and Sustainable Development*, London: Zed Books.

Chambers, R.

1987Sustainable Livelihoods, Environment and Development: Putting Poor People First. In: *Institute of Development Studies Discussion Paper No. 240*, University of Sussex.

1992Sustainable Livelihoods: The poor's reconciliation of environment and development. In: P. Ekins, M. Max-Neef (Eds.), *Real-life Economics. Understanding Wealth Creation*. Routledge, London/New York: 214-30.

Clark, W.C.

1989Managing Planet Earth. In: *Scientific American*, vol.261, september.

Daly, H.E.

1993The Perils of Free Trade. In: *Scientific American*, November. Herdrukt als: Free Trade: The Perils of Deregulation. In: Mander, Goldsmith (Eds.): 229-38.

1996Sustainable Growth? No Thank You. In: *ibid.*: 192-96.

Daly, H.E., Cobb, J.B. Jr.

1994*For the Common Good. Redirecting the Economy toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. 2de editie, Beacon Press, Boston.

Deblonde, M.

1996Het milieu-debat in Nederland. In: *Oikos*, jg.1, nr.1: 80-84.

Ekins, P.

1992*A New World Order. Grassroots movements for global change*. Routledge, London/New York.

Gimeno, P., Weiler, R., Holemans D. (Red.)

1996*Ontwikkeling en duurzaamheid*. VUBPress, Brussel.

Goldsmith, E.

1996aQuand les firmes transnationales imposent leur loi. Une seconde jeunesse pour les comptoirs coloniaux. In: *Le Monde diplomatique*, avril, no.505: 18-19.

1996bWereldhandel en milieu. In: Gimeno e.a.: 113-32.

Gorz, A.

1992Political Ecology: Expertocracy versus Selflimitation. In: *New Left Review*, nr.202: 55-67.

Hawken, P.

1993*The Ecology of Commerce: A Declaration of Sustainability*. Harper Business, New York.

Houtart, F.

1994De mondialisering van de economie. In: *Kering*, jg.19, nr.8: 11-22.

Khor Koh Peng, M.

1995La crise mondiale de l'environnement: une perspective du Tiers-Monde. In: *Quel développement durable pour le Sud?*, *Alternatives Sud*, Vol.II/4: 47-69.

1996Global Economy and the Third World. In: Mander, Goldsmith (Eds.): 47-59.

Korten, D.C.

1996The Failures of Bretton Woods. In: Mander, Goldsmith (eds.): 20-30.

Lehman, K., Krebs, A.

1996Control of the World's Food Supply. In: Mander, Goldsmith (Eds.): 122-30.

Lipietz, A.

1996Het omheinen van de 'Commons'. Milieuonderhandelingen in een benadering toegespitst op het Noord-Zuidconflict. In: Gimeno e.a.: 133-67.

1997De verhoudingen tussen kapitaal en arbeid bij de aanvang van de XXIste eeuw. In: *Oikos*, jg.1, nr.2: 38-69.

Mander, J., Goldsmith, E. (Eds.)

1996*The Case Against the Global Economy, and For a Turn toward the Local*, Sierra Club Books, San Francisco.

Maréchal, J-P.

1996De la responsabilité des états dans la protection de la nature. L'écologie de marché, un mythe dangereux. In: *Le Monde diplomatique*, octobre, no.511: 26-27.

Max-Neef, M.A.

1991*Human Scale Development. Conception, Application and Further Reflections*. The Apex Press, New York/London.

1992Development and human needs. In: P. Ekins, M. Max-Neef (Eds.), *Real-life Economics. Understanding Wealth Creation*. Routledge, London/New York: 197-213.

Mies, M., Shiva, V.

1993*Ecofeminism*, London: Zed Books.

Mitlin, D.

1992Sustainable Development: A Guide to the Literature. In: *Environment and Urbanization*, Vol. 4/1: 111-24.

Norberg-Hodge, H.

1996Shifting Direction. From Global Dependence to Local Interdependence. In: Mander, Goldsmith (Eds.): 393-406.

Nussbaum, M.

1991*Politieke dieren: Aristoteles over de natuur en het menselijk bedrijf*. Stichting Pierre Bayle-lezing, Rotterdam/Anthos, Baarn.

1993Non-Relative Virtues: An Aristotelian Approach. In: M. Nussbaum, A. Sen (Eds.), *The Quality of Life*. Clarendon Press, Oxford: 242-69.

Peeters, J.

1995Links, zacht en vernaculair. Overwegingen bij Otto Ullrichs pleidooi voor een subsistentie-economisch alternatief. In: *Kritiek* Nr.27: 130-60.

1996Leven naar menselijke maat. Otto Ullrichs antwoord op de moderne schaarste. In: F. Janssens, U. Melle (ed.), *Voeten in de aarde. Radicale groene denkers*, Hadewijch, Antwerpen; Jan van Arkel, Utrecht: 57-94.

Pezzey, J.

1989*Economic Analysis of Sustainable Growth and Sustainable Development. World Bank Environment and Development Department Working Papers*, No. 15, Washington DC.

Redclift, M.

1987*Sustainable Development: Exploring the Contradictions*, Routledge, London/ New York.

Sachs, W. (Ed.)

1992*The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*, Zed Books, London/New Jersey.

1993*Global Ecology. A New Arena of Political Conflict*, Zed Books, London/New Jersey.

Sachs, W.

1992One World. In: Sachs (Ed.): 102-15.

1993Global Ecology and the Shadow of 'Development'. In: Sachs (Ed.): 3-21.

1996Dynamics of Development. In: *Resurgence* Nr.179: 22-24.

1997What Kind of Sustainability? In: *Resurgence* Nr.180: 20-22.

Sale, K.

1985*Dwellers in the Land: The Bioregional Vision*. Sierra Club Books, San Francisco.

1996Principles of Bioregionalism. In: Mander, Goldsmith (Eds.): 471-84.

Shiva, V.

1993The Greening of the Global Reach. In: Sachs (Ed.): 149-56.

Sintubin, S.

1996Vrijhandelszones: ondernemingsparadijzen. In: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, jg.78: 960-63.

Toussaint, E.

1995Mondialisering van het kapitaal, financierisering van de economie en de schuldenlast. In: *Kodewes-bulletin*, nr.15: 6-27.

World Commission on Environment and Development (WCED)

1987*Our Common Future*, Oxford University Press. Vert.: *Onze aarde morgen*, Lannoo, Tielt, 1989.

Worster, D.

1993 The Shaky Ground of Sustainability. In: Sachs (Ed.): 132-45.